

Türkmenleñ iň gadymy eposy¹

Oguznama

we onuň ýoruny

Eziz ildeşler!

Her bir milletiň buýsanmaga oňa guwanmaga dürli baýlyklary bar. Biziň Türkmen milletiniň-da baryp biziň eýýamymyzdan öň (milatdan öň) dörän we il arasynda dilden dile saklanyp gelen halk döredijilikleri, efsanewi-mifiki eserleri bar. Ynha şolardan iň gadymkysyny we başgaça aydylanda şa eserini ýagny Oguznamany size tanatmagy makul gördüm. Bu görümlü makala iki bölümden ybarat. 1-nji bölümde siz Oguznamanyň gadymy taksti bilen tanyş bolarsyňyz, 2-nji bölümde bolsa görnükli edebiýatçymyz merhum Ahmat Bekmyradowyň bu eser barada düşündirişlerini okarsyňyz.

Akmyrat Gürgenli
08.12.07

---

¹ Gahrymançylykly dessany.

1. Oguznama

Oguz hakyndaky iňňän gadymy versiýa bolan «Oguznama» birnäçe golýazmalarda bize gelip ýetipdir. Pariž milli kitaphanasynda uýgur hatynda ýazylan iň gadymysy tapyldy. Golýazmanyň teksti 19-njy asyryň başlarynda alman diline, 19-njy asyryň ahylarynda rus diline terjime edilipdir. Golýazma 21 listden (42 sahypadan) ybarat bolup, onuň her bir sahypasynda giň aralykly 9 setir bar. Alymlaryň pikirine görä, golýazma 13—14-nji asyrlarda döredipdir we haýsydyr bir has gadymy nusga esaslandyrylypdyr.²

Oguzhanyň dünýä iniş

Hawa ol bolýar³. Onuň keşbi—ynha şu...⁴ — diýipdirler. Soňra şatlanypdyrlar. Günlerde bir gün **Aý Kaganyň**⁵ gözi açylypdyr we ol ogul dogrupdyr, ol çaganyň ýüzi gögümtil, agzy çym gyzyl, gözleri gyrgyzy, saçy bilen gaşlary

---

² Türkmenistanyň taryhy boýunça hrestomatiýa. Aşgabat. Mafarif 92. S 66

³ Dünýä inýär.

⁴ «Oguznamanyň» ýazylan žanrey ylmy barlagçylar tarapyndan heniz kesgitlenenok. Teksti düzüjiler ony abzaslara (paragraflara) böldüler, çünki kitapda (şu tekstiň alnan kitabynda) tekst şu aşkdaky ýaly: ilki bilen sahypanyň ýarysynda uýgur teksti, soňra, sahypanyň beýleki ýarymynda rus dilindäki tekst getirilýär. Bu halatlaryň ikisinde hem tekst golýazmanyň asyl nusgasyny emele getirýän 9 setirden ybarat.

Raşid ad-Diniň şunuň bilen birmeňzeş atly eseriniň çeşmäniň şu variantyna esaslandyrylan bolmagy mümkindir. Seret: Raşid ad-Din Fazlallah. Oguz-name/ Pervod s persidskogo, predislovie, komentarii, primechaniya i ukazatvli R. M. Shukjurovoj.— Baku: Elm, 1987—127 s.

⁵ Oguzhanyň enesi

bolsa gara eken. Ol iň owadan perişdelerden hem görmegeý bolupdyr. Bu çaga ejesiniň göwsünden bir gezek emipdir-de, soň emmändir: onuň çig et, her dürli iýmit iýesi, şerap içesi gelipdir... we gepläpdir.

Kyrk günden soň ol ulalypdyr, ýöräpdir we oýnapdyr. Onuň aýaklary öküziniň aýaklary ýaly, guşaklygy möjegiň bili ýaly, eginleri samyryň eginleri ýaly, döşi aýynyň döşi ýaly bolupdyr. Onuň bütin endamy gür tüý bilen örtülgi bolupdyr, ol gylýal sürülerini bakypdyr, ýaby münüpdür, keýik awlapdyr we [köp] gije-gündizler geçenden soň jahyl çykypdyr.

Aždarhany öldürişi

Şol wagtlar ol ýerde uly tokaý bar eken. Ulu-kiçili derýalar köp eken. Bu ýere biçak kân ýabany haýwanlar gelýär eken, bu ýerde gaty köp guşlar bolupdyr. Bu tokaýda ägirt aždarha bar eken, ol ýabylary we adamlary iýýär eken. Elhenç ýyrtyjy halka azar ýamanyny beripdir.

Oguz kagan batyr häkim bolupdyr. Ol aždarhany awlamak isläpdir. Günleriň birinde ol awa çykypdyr; ol naýzasyny, ýaýyny we peýkamlaryny, gylyjyiy we galkanyny alyp, ýola düşüpdir. Bir maraly⁶ tutupdyr. Ony söwüt çybyklary bilen bir agaja daňypdyr-da gidipdir.

Soňra jahan ýagtylyp ugrapdyr. Daňdanyň ümüş-tamyşynda [Oguz] dolanyp gelende aždarhanyň maraly äkidendigini görüpdir. Ol indi bir aýyny tutup, [ony] altyn çayýlan kemer bilen agaja baglap gidipdir.

Şondan soň daň atypdyr, [Oguz] [ýene-de] daňdanlar gelipdir. Ol aýyny-da aždarhanyň äkidendigini görüpdir.

Indi bu agajyň ýanynda özi durupdyr. Aždarha gelip, kellesini Oguzyň galkanyna urupdyr. Oguz naýza bilen aždarhanyň beýnisini deşip, ony öldüripdir. Gylyç bilen onuň kellesini kesipdir-de, alyp gidipdir.

---

⁶ Keýik

Ondan soň bu ýere dolanyp gelende, ol aždarhanyň içgoşyny garaguşuň iýip duranyny görüpdür. [Oguz] ýaýdan peýkam atyp, garaguşy urupdyr-da, onuň kellesini kesipdir. Soňra şeýle diýipdir: «İne garaguşuň keşbi şeýledir. [Aždarha] maraly iýdi, aýyny iýdi. Meniň naýzam [ony] öldürdi: ol demirden ýasalan ahyryn. Aždarhany garaguş iýdi. Meniň ýaýym we peýkamlarym [ony] öldürdiler: olar [edil] ýel ýalydyr»— diýipdir-de gidipdir. Aždarhanyň keşbi şeýledir...

Oguzhanyň öýlenşi we ogullarynyň dogulşy

Bir gezek Oguz kagan bir ýerde älem hökümdaryna (Gök Taňra) sežde edipdir. Garaňky düşüpdür. Asmandan bir mawy şöhle inipdir. Ol gün şöhlesinden-de ýiti, aý aýdyňlygyndan-da ýagty eken. Oguz kagan [onuň ýanyna] baryp görse, ol şöhläniň ortarasynda bir uly gyz bar eken. Onuň ýeke özi otyr eken.

Ol gaty gözəl gyz eken. Onuň kellesinde edil Daň ýyldyzy kimin ýaldyrap duran, köz ýaly haly bar eken. Ol gyz şeýle bir owadan eken: eger ol gülse, bütin mawy asman hem gülýär eken, eger ol aglasa, bütin mawy asman hem eňreýär eken. Oguz kagan ony görüp, huşundan gidipdir, ony söýüpdür, ony alypdyr, onuň bilen bile bolupdyr, hezil edipdir.

Ol aýal göwreli bolupdyr. Köp gije-gündizlerden soň onuň içinden burgusy tutup, üç sany ogul dogrupdyr. Olaryň birinjisine «**Gün**», ikinjisine «**Aý**», üçünjisine «**Ýyldyz**» diýen at dakypdyrlar.

Bir gün Oguz kagan [ýene-de] awa gidipdir. Öňde, kölüň ortasynda bir ösüp oturan agaja onuň gözi düşüpdür. Ol agajyň saýasynda bir ulu gyz ýeke özi otyr eken. Ol örän owadan gyz eken. Onuň gözleri asmandan-da mawy, saçy derýanyň tolkuny ýaly, dişleri dür dānesi ýaly eken. Ol şeýle bir owadan bolan soň, ony görenlerinde adamlar: «Baý, baý, wah, wah, ölýäris» diýipdirler.

Oguz kagan ony görüp, özünden gidipdir, onuň ýüregi joşupdyr, ol ony söýüpdür, alypdyr, onuň bilen bile bolup, hezil edipdir.

Ol aýal göwreli bolupdyr, [köp] gije-gündizler geçenden soň aýy-güni dolup, üç ogul dogrupdyr. Olaryň birinjisine «**Gök**» ikinjisine «**Dag**», üçünjisine bolsa «**Deňiz**» diýen at dakypdyrlar.

Uly toýda Oguzhanyň Kagan bellenmegi

Soňra Oguz kagan uly toý edip, halka habar bilen ýüzlenipdir; [adamlar] özara geňeşip, gelipdirler. Ol kyrk sany uzyn oturgyç ýasamagy buýrupdyr, dürli-dürli nygmatlar, etli naharlar iýipdirler, şerap we gymyz içipdirler.

Toýdan soň Oguz kagan beglere we halk üçin buýruk berip, şonda:

«Men siziň kaganyňyz boldum,
Hany, ýaýlaryňyzy we galkanlaryňyzy alyň,
Paç biziň üçin goý, «amatly» bolsun,
«çal mejek⁷» bize ýol görkeziji bolsun,
Tokaý bize demir naýzalar bolsun,
Goralyp saklanýan ýerlerde goý, gulanlar gezsün,
Deňizler tolkun atsün, derýalar [aksün],
Gün [biziň] baýdagymyz bolsun, asman— çadyrymyz» diýipdir.

Oguzhanyň ýörişleri we Boz gurduň roly

Şonuň yz ýanyndan Oguz kagan çar tarapa buýruklar iberipdir. Ýüzlenme ýazyp, ilçilere beripdir.

Ol ýüzlenmede şeýle ýazylan eken: «Men dünýäniň dört böleginiň häkimi bolmak özüne miesser eden Oguz kagany. Men siziň maňa tabyn bolmagyňyzy isleýärim. Kim sowgatlar getirip, maňa tabyn bolsa, ony dostum hasap ederin— diýipdir, — kim boýun egmese, onda gahar-gazaba münüp, goşun ýygnaň, ony

---

⁷ Boz gurt

duşman hasap ederin; gaty çalt kül-peýekun edip, asyp öldürmegi buýraryn, meýdi çüýrär ýaly ederin» — diýipdir.

Şol wagtlar sag tarapda **Altun kagan** atly bir häkim bar eken. Şol Altun kagan Oguz kaganyň ýanyna ilçi iberipdir. Köp altyn we kümüş ýygnap, sansyz-sajaksyz gymmat baha daşlary, örän kän baýlyklary ýygnap oňa iberipdir, hormatlap, sap ýürekden Oguz kagana sowgat beripdir, oňa tabyn bolupdyr. [Oguz] şöhratly gahryman bilen dost bolupdyr, ony halapdyr.

Çep tarapda **Urum** atly bir kagan bar eken. Ol kaganyň örän köp goşuny, kän şäheri bolupdyr.

Urum kagan Oguz kaganyň buýrugyny äsgermändir, onuň bilen birleşmek islemändir. «[Bu] sözleri kabul etmeýärin» diýipdir we onuň talabyna tabyn bolmandyr. Oguz kagan, gahar-gazaba münup, onuň ustüne [özi] gitmek isläpdir. Atlary eýerläp, baýdaklary ýaýyp, goşun bilen ýörişe ugrapdyr.

Kyrk günden soň ol **Buz dagy** diýilýän bir dagyň etegine gelipdir. Ol ýerde düşläpdir, uka gidipdir.

Jahan ýagtylandan soň Oguz kaganyň çadyryna günün şöhlesine meñzeş bir şöhle düşüpdür. Şol şöhläniň içinden **ýogyn boýnunyň tüýi hüžžeheriپ duran çal möjek** çykypdyr. Ol möjek Oguz kagana: «Aý, Oguz! Sen Uruma garşy ýöriş etmekçi bolýarmyşyň. Aý, Oguz! Men seniň öňüňe düşüp gideýin» diýipdir.

İne şondan soň Oguz kagan çadyrny ýygnap, ýola düşüpdür. Goşunyň öňünden ýogyn boýnunyň tüýi hüžžük çal möjegiň barýandygyny görüpdür. [Hemmeler şol möjegnň yzyna düşüp barýar] eken.

Birnäçe günden soň şol ýogyn boýny hüžžük tüýli ullakan çal möjek birdenkä saklanypdyr. Goşunlar bilen birlikde Oguz hem durupdyr. Bu ýerde **İtil** diýilýän derýa akyp ýatyr eken.

İtiliň kenarynda, gara dagyň eteginde söweş başlanypdyr. Peýkam atyşyp, naýzalaşyp we gylyçlaşyp göreşipdirler. Goşunlaryň arasynda köp söweş bolupdyr, Adamlaryň ýüreginde kän gygay-gam döräpdir. Garpyşykly seweş

şeýle bir gazaply bolansoň, Ýtil derýanyň suwy gyrgyzy boýag ýaly, çym-gyzyl bolup akypdyr.

Oguz kagan ýeňipdir, Urum kagan gaçypdyr. Oguz kagan, Urum kaganyň kaganlygyny basyp alypdyr, adamlary ýesir edipdir. Onuň ordasyna köp sanly jansyz we janly olja duşupdyr.

Urum kaganyň **Urus beg** diýen bir dogany bar eken. Urus öz ogluny çuň (?) derýanyň ortasyndaky belentlikde ýerleşýän, oňat berkidilen şähre iberipdir.

«Şähri goramak gerek. Sen, meniň üçin şähri sakla-da, söweşden soň dolanyp gel» — diýipdir.

Oguz kagan şol şähre tarap ugrapdyr. Urus begiň ogly oňa köp kümüş we altyn iberipdir. «Aý, sen, meniň kaganym! Meniň kakam bu şähri maňa berdi. Ol: «Şähri saklamak gerek. Sen meniň üçin şähri sakla-da, söweşden soň dolanyp gel» diýip tabşyrdy. Eger meniň kakamyň gahary gelse, [onda] mende ygtyýar galmasa gerek. Meniň häkimligim, baýlygym we parasatlylygym seniň ygtyýaryňa baglydyr. Biziň bagtymyz seniň bagtyňdyr, biziň urugymyz bolsa seniň şejere daragtyň urugyndandyr. Älem hökümdary saňa ýerüsti giňişliklerini tabşyrypdyr. Men saňa öz başymy, öz bagtymy bagyşlaýaryn. Paç töläp, dostlugy taşlaman» — diýipdir.

Saklaw, Gypjak, Garlyk, Arabaçy, Gaňňaly, Galaç atlarynyň berilmegi

Bu ýaş ýigidiň sözleri Oguz kaganyň göwnünden turupdyr, ol begenipdir, gülüpdür we «Sen maňa köp altyn iberdiň, şähri gowy sakladyň» diýipdir. Şoňa görä-de oňa «**Saklaw**» diýen at beripdir, dostlukly aragatnaşygy ýola goýupdyr. Ynha birdenem Ýtil [diýlip atlandyrylýan] derýanyň kenarynda öz goşuny bilen Oguz kagan [peýda bolupdyr]. Ýtil uly [derýa] Oguz kagan ony görüp: «Ýtilden nähili geçerkäk?» diýipdir.

Goşunda bir daýaw beg bar eken. Onun, ady **Ulug Ordu beg** eken. Pähimli, köp zady bilýän adam bolupdyr. Ol [kenarda köp] söwütleriň we başga

agaçlaryň bardygyny görüpdür. [Ol beg...] agaçlary çapypdyr... Şol agaçlara münüp, derýadan ýüzüp geçipdir. Oguz kagan begenjinden gülüpdür-de: «Aý, sen bu ýerde beg bol. Sen **Gypçak beg** bolarsyň» diýipdir-de, öz ýoluna gidiberipdir...

Soňra Oguz kagan boýnunyň tüýi hüžžük çal möjegi görüpdür. Ol çal möjek Oguz kagana: «**İndi, Oguz kagan, goşunyň bilen ýola düş. Halky hem-de begleri bu ýere getir, men saňa ýol görkezeyin**» diýipdir.

Jahan ýagtylandan soň Oguz kagan ýörişde möjegiň eýýäm goşunyň önünde barýandygyny görüpdür. Ol begenipdir we öňe gidipdir. Oguz kagan öz çypar atyna atlanypdyr, şol atyny ol gaty gowy görýär eken.

Ýolda ol at ýitipdir, gaçyp gidipdir. Ol ýerde bir beýik dag bar eken. Onuň üsti gaty sowuk we buzluk eken. Sowuk zerarly onuň depesi çuw-ak bolupdyr. Şoňa gerä-de oňa **Muz tag** diýlipdir.

Oguz kaganyň aty Buzly daga tarap gaçyp gidipdir. Şol sebäpli Oguz kagan köp wagtlaý azap çekipdir. Goşunda gaty batyr bir beg bar eken. Ol hiç zatdan gorkmaýar eken. Bu adam ýörişlerde we sowukda gaty çydamly bolupdyr. Bu beg daga gidipdir-de, dokuz günden soň Oguz kagana atyny getirip beripdir. Buzly daglarda biçak sowuk zerarly gar bilen örtülensoň, ol beg çuw-ak bolupdyr.

Oguz kagan begenjinden gülüpdür we «Aý, sen begleriň serkerdesi bol, goý, seniň ebedilik adyň **Kagarluk** bolsun» diýipdir. Köp sanly gymmat baha sowgatlar beripdir-de, ol öz ýoluna rowana bolupdyr.

Barýarka ýolda bir ägirt uly jaýa gözi düşüpdür. Bu jaýyň depesi altyndan, äpişgeleri/penjireleri kümüşden, gapylary bolsa demirden eken. Gapylar gulply eken, [emma] açary ýok eken.

Goşunda bir ajaýyp adam bolupdyr, onun ady **Týomýurdýu** kagul eken. «Bu ýerde galda, aç. Gapyny açyp, orda dolanyp gelersiň» diýip, Oguz kagan oňa buýrupdyr. Şonuň üçinem oňa **Kalaç** diýen at beripdir we öz ýoluna gidiberipdir.

Günleriň bir günü ýogyn boýny hüžžük tüýli çal möjek [öňe] gitmän saklanypdyr. Oguz kagan hem durupdyr-da, urda gurupdyr. [Daş-töwerek] tekiz tarp ýer eken. Ol ýere **Jurjit** diýer ekenler. Bu ýerde ägirt uly mülk hem-de [köp sanly] halk bar eken. Köp mal, öküzler we köp göle, köp altyn we kümüş, köp gymmat baha zatlar bar eken.

Bu ýerde Jurjidiň kagany we onuň halky Oguz kagana garşy ýörişe çykypdyr. Söweş başlanypdyr, peýkam atyşyp hem-de gylyçlaşyp söweşipdirler. Oguz kagan ýeňipdir. Jurjit kagany derbi-dagyn edipdir, ony öldürip, onuň kellesini kesipdir. Jurjidiň halkyny özüne tabyn edipdir. Söweşden soň Oguz kaganyň goşunyňa, onuň nökerlerine we halkyna şeýle bir kân olja ýetipdir, hatda ony ýüklemek hem-de äkitmek üçin ýabylyar, gatyrlar we öküzler azlyk edipdir.

Oguz kaganyň goşunynda bir usully, daýaw, oňat syratly adam bar eken. Onuň adyna **Barmakluk Josun Billik** diýer ekenler. Bu görmegeý adam bir araba ýasapdyr. Zatlary şol araba ýükläp, ona janly oljany goşupdyrlar, olar arabany çekip, bu ýerden ugrapdyrlar.

Nökerler we bütin halk muny görüp, howlukmaçlyk bilen ýene-de [köp] araba ýasapdyr. Ýolda arabalar «kanga» diýen söze kybapdaş ses edip jygyldapdyrlar. Şoňa görä-de olara «**kanga/Gañña**» diýip at beripdirler.

Oguz kagan kangalary görüp, gülükdir. «Janly olja zatlary, goý, arabalar bilen süýresin. Saňa—«Kaganluk»— diýlip berlen at, goý, saňa «kangany» ýatlatsyn» diýipdir-de, ýene-de öz ýoluna gidiberipdir.

Sonra ýogyn boýnunyň tüýi hüžžerip duran çal möjek bilen birlikde Hindistana (?), Tibede we Siriýa gidipdir.

Köp sanly söweşlerden we çaknyşyklardan soň olary ýeňipdir, basyp alypdyr, eýeläpdir, öz mülklerine birikdiripdir. Ýagty gün/günorta-da **Baraka** diýilýän ýurduň ýerleşýändigini, goý, bilinmän galmasyn we hemmelere mälim bolsun. Bu ýerde örän baý mülkler bar, biçak yssy ýer. Onda keyikler, guşlar, altyn, kümüş we gymmat bahaly zatlar köp bolupdyr. Adamlarynyň endamy şar-gara eken. Bu topragyn häkimi **Masar** atly bir kagan bolupdyr. Oguz kagan onuň üstüne ýöriş

edipdir. Söweş biçak gazaply bolupdyr. Oguz kagan ýeňipdir. Masar kagan gaçypdyr. Oguz ony derbi-dagyn edipdir, mülklerini basyp alypdyr, soňra gidipdir. Onuň dostlary köp şatlanypdyrlar, duşmanlary bolsa gaýgy-gama batypdyr. Oguz [kagan] ony ýeňipdir, sansyz-sajaksyz baýlyga, ýaby sürülerine eýe bolupdyr; onuň öz öýüne, öz mülküne gidesi gelipdir, [onsoň ol] ugrapdyr.

Buzuklar Üçoklar

Oguz kaganyň ýanynda çal sakgal, çal saç, örän usully gojanyň, pähimli, paýhasly bir jadygöý adamyň bolandygy goý [ýatdan çykyp] galmasyn we hemmelere mälim bolsun. Onuň ady **Ulug Turuk** eken.

Bir gezek ol düýşünde altyn ýaý we üç sany kümüş peýkam görüpdir. Ol altyn ýaý Günüň dogýan tarapyndan batýan tarapyna, üç sany kümüş peýkam bolsa gijä/ demirgazyga tarap gönüňgip ýatan eken.

Düýşden soň [ol] gören zatlaryny Oguz kagana aýdypdyr. Ol. «Aý, meniň kagamym! Goý, seniň ömrüň uzak bolsun. Aý, meniň [kagamym]! Goý, häkimlik saňa degişli bolsun. Düýş wagtynda gutly/mukaddes Taňry/asman [maña] bir alamat iberdi, Goý, [bu] amala aşsyn. Goý, basyp alnan ýerleri seniň nesilleriňe bersinler» diýipdir.

Ulug Turugyň sözleri Oguz kaganyň göwnünden turupdyr, ondan maslahat soramak isläpdir we onuň maslahaty boýunça hereket edipdir.

Şondan soň ertir ir bilen uly we kiçi ogullaryny ýanyna çagyryp: «Meniň örän aw awlasym gelyär. Garrylyk zerarly güýjüm ýok. Siz, Gün, Aý we Ýyldyz daň atýan tarapa gidiň. Gök, Dag we Deňiz— Siz [bolsa] garaňky düşýän tarapa gidiň» diýipdir.

Onsoň olaryň üçüsi günüň dogýan tarapyna gidipdir, beýleki üçüsi bolsa gijäniň düşýän tarapyna ugrapdyr.

Gün, Aý we Ýyldyz köp sanly keýik we guş awlanlaryndan soň, ýolda bir altyn ýaý tapypdyrlar, [ony] alyp, atasyna [getirip beripdirler].

[Oguz kagan begenjinden gülüpdür] we ony üç bölege bölüpdür-de: «Eý, uly doganlar, goý, siziň ýaýyňyz peýkamy asmana çenli ýetýän ýaýa meñzeş ýaý bolsun» [diýipdir].

Sonra köp sanly keýikleri we guşlary awlanlaryndan soň, Gök, Dag hem-de Deňiz ýolda kümüş peýkamlary tapypdyrlar, olary alyp, atasyna getirip beripdirler.

Oguz kagan begenip gülüpdür, peýkamlary üç [dogana] paýlap, [onsoň]: «Eý, kiçi doganlar, peýkamlar goý, siziňki bolsun. Ýaý peýkamlary atdy. Sizem peýkamlar ýaly boluň» diýipdir.

Soňky gurultay

Şonun yz ýanyndan Oguz kagan nökerleriň, halkyň gurultaýyky çagyrypdyr. Gelipdirler, maslahat edipdirler. Oguz kagan beýik orda-da.....[sag tarapda] kyrk gulaç beýik agaç dikdiripdir. Onuň çürbaşynda altyn [towuk] [oturypdyr], [düýbünde] bolsa bir ak goýny daňypdyr. Çep tarapda [hem] kyrk gulaç beýik agaç dikdiripdir. Onuň çür-başynda kümüş towuk oturypdyr, düýbünde bolsa bir gara goýun daňypdyr. [Sagda] **Buzuklar**, çepde **Üçoklar** erleşip-dirler.

Kyrk gün kyrk gije iýipdirler, içipdirler, şatlanypdyrlar. Soňra Oguz kagan öz mülklerini ogullaryna paýlapdyr. [Olara]:

“ Eý ogullar köp men aştum,

Urşgular köp men gördüm,
Jyda birle köp ok atdum,   naýaz
Aýgyr birle köp ýörüdüm,   at
Duşmanlرنy ýyglagurdum,   aglatdym
Dostlarymy men güldürdim
Gök Tañryga men ötetdim,   sygyndym
Sizlerge bere men ýurdum.”

— diýipdir...

A.Bekmyrat.

2. Ýorумы (analizi)

Köp sanly taryhy çeşmelerde, halk arasynda aýdylýan rowaýatlar görä Türkmenleriň nesil başsýy Oguzhan bolupdyr. Oguz hanyň biziň eýýamymyzdan ozalky III-II asyrlarda ýaşandygy, onuň şol eýýamynyň 174-nji ýylynda dünýäden ötendigini, gadymy Çinleriň oňa “Mode” ýa-da “Mao-tun” diýip at berendigi barada alymlar belleýärler. Iň irki Oguznamaçy awtoryň **Ulughan Bitikçi**,digi aýdylýar. Onuň “Oguznama” eseri baryp 6-njy asyrdan türkmen dilinden pars diline terjime edilipdir. Oguznama diňe ýazuw edebiyatynda däl, eýsem halk arasynda hem diýseň ýörgünli bolupdyr diýmäge esas bar. Ol Türki halklaryň köpüsiniň gahrymançylykly eposyň formirlenmegine öz täsirini ýetiripdir. Gyrgyzlaryň meşhur “**Manas**” eposynda, Manasyň şejeresini agtarsañ, ol ýedi arkadan Oguz hana ýetýär. Türkmeniň “Göroglynyň” düýp özeninde Oguznama sužeti ýatýar. Iň gadymy oguznama kitaby Parižiň milli kitaphanasynda saklanýar. Bu eser, başga bir gadymy tekstiň ýazylandyr diýip, alymlar belleýärler. Oguznaman Uýgur hatyna hem göçürlipdir. Yslam dini ýaýrandan soň 9-10-njy asyrdan düzlüp-ýazylan Oguznamalra yslam ideýalary siňip başlanýar.

Oguznamada, baş gahryman halkyna gün bermeýän wagşy jandarlar bilen baş-başa söweşe girýär. Eserde şeýle sözler bar: «O şol orman[tokaý] içinde beýük [beýik] bir gyýat[öküze meňzeş ýeke şahly jandar] bar erdi. Ýylkylarňy, il-günleri iýer erdi». Sumerleriň “**Gilgamyş**”(B.Ö III-II asyrdan) eposynda Gilgamyş asmandan inen täsin öküz bilen baş-başa söweşe girýär. Oguzhan hem edil Gilgamyş ýaly ýeke şahly öküz bilen dikleşýär. Ony öldürip, il-günü uly apatdan halas edýär.

Oguz han ilki bilen gökden şöhle bilen düşen gyza, başgaça aýytsak “asman gözeline” öýlenýär. Ondan 3 ogul görýär, olara **Gün, Aý, Ýyldyz** diýip at

goýýar. Ikinji gezek ýerde doglan gyza öýlenýär. Ondanam 3 ogul bolýar. Bu ogullaryna **Gök, Dag, Deňiz** diýen atlary dakýar.

Oguz han öýlenenden soň uly toý tutýar. Özünü **Kagan/Hakan** diýip yglan edýär. Öz ýurduny giňeltmek maksady bilen ata çykýar. Ol köp ýerleri öz tabyýnlygyna geçyrýär. Ol Jürjit ýörişinde tamy altyndan tüýnügi kümüşden, gapysy demirden ýasalan, gapysy gulply duran öýüň üstünden barýar. Oguz han Telmürdi Kakyl diýen nökerine öýi görkezip, “**gal, aç**” diýip býurýar. Nöker galyp gapyny açýar. Oguz han oňa “**Galaç**” diýip at berýär. Soňky Oguznamalara görä, şu Galaç, **Halaç** taýpasynyň nesilbaşysy bolupdyr.

Halk gahrymançylyk eposyny bedöwsiz göz öňüde getirmek mümkin däl. Oguznamada şeýle gürrüň bar: «Oguz kagan bir çakyr ten aýgyr atga müne turardy. O şol aýgyr atny bek çok [örän köp] söýer erdi. Ýolda uşbu aýgyr at gözden ýitdi, gaçdy gitdi. Munda ulug bir tag[dag] bar erdi, üstünde toň[doň] tagy [dagy] muz [buz] bar turar [durar]. Anyň başy sagukdan [sowukdan] ap-ak turar, anyň üçin anyň ady Muzdag turar. Oguz kaganyň aty Muzdag içige gaçyp gitdi». Şondan soň Oguz han uly gaýga batýar. Goşundan bir edermen ýigit tapylyp, hanyň atynyň yýzyny alyp gidýär. Dokuz günden soň aty atpyp gelýär. Garly dagynyň içinde gezeni sebäpli onuň üsti durşuna gar bilen basyrlıpdyr. Atynyň tapylandygyna begenip, iki bolup bilmedik Oguz hanyň özi şol ýigide **Garlyk** diýip at dakýar. Soňky Oguznamalarda şu Garlygyň, gadymy Garlyklarylaryň şejerebaşysy bolandygy aýdylýar.

Oguz han köp ýerleri öz tabyýnlygyna geçirip, garryýansoň yzyna dolanýar. Öz ordasyna gelip, uly gurultaý çagyryp, gyrk günläp toý berýär. Ýurduň häkimligini ogullaryna deň derejede öleşdürýär, paýlaýar. Şonda Oguz han şeýle diýip ogullaryna ýüzlenipdir:

“ Eý ogullar köp men aştum,
Urşgular köp men gördüm,
Jyda birle köp ok atdum,   naýaz
Aýgyr birle köp ýörüdüm,   at

Duşmanlarny ýyglagurdum,   aglatdym
Dostlarymy men güldürdim
Gök Tañryga men ötetdim,   sygyndym
Sizlerge bere men ýurdum.”

Gök böriniň obrazy (simasy/roly):

Eposda Oguz han söweş saparyna ýola düşýär. Az ýöräp- köp ýöräp bir ýerde ýük ýazdyrýar. Ír bilen onuň gorganyna/çadyryna bir uly şöhle düşýär. Şol şöhläniň içinden gök tüýli, gök ýally bir erkek böri/möjek çykýar. Şol böri Oguz hana goşunyň önbaşçysy bolup berjekdigini aýdyp berýär. Ol, eserde Oguz hanyň ähli söweş hereketlerinde goşunyň önüni çekýär. Ýol görkeziji bolup, Oguz hanyň ýanyndan aýrylmaýar, bile hereket edýär. Eposa gök böriniň obrazynyň girizlimegi ýöne ýerden däl. Gadymy mifologiýada böri ýa-da möjek uly rol oýnapdyr. B.Ö 7-nji asra degişli Çin senenamasynda şeýle bir özboluşly rowaýat saklanyp galyndyr:

«Bir gün gadymy Hun halkynyň üstüne kese ýerli duşmanlar çozýar. Kese ýerliler, halky uçdantutma gylyçdan geçirýär. Giden bir uly halkdan hiç zat galmaýar. Diňe bir 10 ýaşlyja oglanjygy elden-aýakdan aýryp, bir tokga et edip, kölüň gyrasyna taşlap gidýärler. Kese ýerliler gidensoň bir ene böri söweş ýerlerini aýlanyp çykýar. Häлки oglanjygyň üstünden barýar. Dürli-dümen zat getirip, oglanjygy idirip başlaýar. Ony ýeke goýmaýar. Olar şeýdip bile ýaşaşyp ograýar. Bir gün bu ahwalat şol kese ýerli duşmanyň hanynyň gulagyna degýär. Han ýetginjegi hem börini öldürmek üçin kölüň ýanyna adam iberýär. Olar gelip ýetginjegi öldürýär. Emma böri bir säw bilen olaryň deminden sypýar. Bir dagyň gawagyna girip gizlenýär. Şol ýerde hem onuň ýañky ýetginjekden 10 sany çagasy bolýar. Şol çagalar önüp-ösüp, biri-biri bilen durmuş gurýar. Olar köpelip gidýär.

Adam bilen b6rini6n nikasyndan bolan 7agalary6n biri has erdem (ba6rja6n) 7yk6yar. **A6syna** atlandyrlan bu yigit 6z6ni h6k6mdar di6yip jar ed6yar. Ya6san ordasyny6n derwezesini6n y6z6nde b6rini6n suraty sekillendirlen ba6ydak dik6yar.

Ene m6jek oglanjyklary emdir6yar

Bu rowa6yat getiril6y6n 7in senenamasynda a6dyly6syna g6r6, T6rki halklary6n nesil daragty 6u adam bilen b6rini6n nikasyndan bolan 7agalardan ga6yty6army66. Dimek, b6ri T6rki halklaryny6n totemi, olary6n gadymky ata-babalaryny6n gelip-7yky6syna gatna6an jandar bolupdyr.

Oguznamada hem bu totemiki ynan7 doly 66lelenipdir. Eposy6n ba6ynda Oguz hany6n da6ky sypaty 6eyle suratlanypdyr: «Adagy [a6yagy] od [6k6z] adagy dek, billeri b6ri billeri dek, yagyry gu66 yagyry dek, k6k6z6 [g6wsi] adyg [a6y] k6k6z6 dek erdi. Bedenini6n gamagy [hamy] t6k [t6y] tolugluk [doly] erdi». G6r66imiz yaly, eposy6n awtory, ba66 gahrymany adam 6eklinde suratlandyranok, gahrymany6n a6yagyny 6k6z a6yagyna, yagyrysyny gu66 yagyrysyna, d666ni a6y d666ne, onu6n b6ri bilini, endamy t6yden doly edilip g6rkezilmegi, adam bilen b6rini6n nikasyndan bolan 7agany yatlad6yar. Eposyny6n ba66a bir yerinde Oguz han “G6k b6ri bolsungyl 6ren” di6yar. 6eyle di6mek bilen bizi6n 6renmiz, 6n6p-6senmiz g6k b6ri bolmaly di6mek isley6r. Eposda g6k b6ri di6ne y6l g6rkeziji d6l, e6sem k6p6g6ren, Oguz handan k6p ya6san tejribeli, o6na maslahat7y obraz edilip suratlandyryly6r. B6ri ya-da Gurt babatda t6rkmen folklorynda, ge7mi66 klasiki edebi6yatynda batyrlygy6n, y6rekliligi6n simbolyna 6wrl6pdir. G6rogluny6n

söweş ämälleriniň biri “gurt oýny” diýip atlandyrylýar. Bu barada Mgrupynyň “Ýüsüp-Ahmat” dessanynda şeýle maglumat bar: «Elkyssa, bular Yüsüphan ýurdunyň ýigitlerini urşbazlyga, gökböribazlyga, batyrlyga gönükdürmäge meşgul boldular». Dessanda Ýüsüp bilen Ahmada “böri ýürekli” diýlip häsýetlendirme berilýär. Halk arasynda bu totemiki obraz barada iki sany örän özboluşly pähim aýdylyp gelinýär. Olaryň ilkinjisinde “Gurt geldi, gut geldi” diýilýär. Bu ýerde gelýän “Gut” sözi, gadymy Türki dilinde bagyt manysyny aňladýar. Halk arasynda ýörgünli bolan “gutly bolsun” sözi munyň şeýledigini tassyklaýar. Biziň ata-babalarymyz gurdyň gelmegini, görünmegini bagyt hasaplapdyrlar. Ikinji “Gurdyň ýüzi mübärek” diýen pähim hem öňki pähmiň özboluşly gaýtalanmasy bolup durýar.[Seýle-de Türkmenlerde erkek çaga doganda, oňa: «Gurt tutdyňmy, gutly bolsun» diýärler-AG]

Eposda Oguz hanyň enesiniň ady **Aaý kagan** dilip atlandyrylýandygy aýdylýar. Golýazmada Oguz hanyň şekli şeýle dilip, öküziň suraty çekilip görkezilipdir. Gadymy mifologiýa görä, aaý, enelik başlangyjy hasap edilipdir. Oguz hanyň enesiniň şeýle atlandyrylmagy şu ynanç bilen bagly. Eýsem Aaý kagandan öküz sypatly çaganyň dünýä inmeginde nähili syr bar? Alymlaryň bellemeklerine görä B.Ö 3-2- nji asyrlardaky iki derýa aralygynda [Mawera-el nähir], Orta aziýada, öküz aaýa çokunýanlaryň, aaýy hudaý hasap edýänleriň obrazy bolpdyr. Umuman gadymy ynançlara görä, öküz asman bilen bagly bolupdyr. Gadymy Sumerleriň Gilgamyş hakyndaky eposynda şeýle bir detal bar: «İnnin atly hudaý gyz öz söýgüsini kabul edmandigi sebäpli asmandan bir täsin öküz inderip, Gilgamyşdan ar almak isleýär. Gilgamyş öz ilatyna uly howup bolup duran öküz bilen söweşe girip, ony öldürýär». Oguznama eposyndaky aaý-öküz şeýle gadymy ynançlaryň önümi. Oguz adynyň hem öküz bilen baglydygy bize öňden belli. Şondan çen alsaň, türkmenlerde gyzlara aaý bilen bagly atlaryň goýulmagy, aý ilki görnende onuň ýüze syýlynmagy şol ynançlaryň galyndysy eken. Halk arasynda öküz atly adamlara duş gelmek

bolýar. Alym Z. Muhommedowanyň ýazmagyna görä öküz atly ýyldyz bolup, halk ynanjy boýunça ol baharyň günlerini deňleşdiriji bolup çykyş edýärmiş.

Biziň irki ata-babalarymyz hudaý hökmünde Asmana [Gök Taňra] uýupdyrlar. Oguznamada: «Gök Taňryga men ötdüm» diýen setir bar. Bu ýerde ötemek, “ödemek” sözüniň gadymy formasy bolup gelýär. Şonuň üsti bilen gahryman Gök Tãrynyň ynamyny ödedim diýmek isleyär. Asmana ynanmak, iň gadymy döwürlere degişli. Oguz hanyň ilkinji aýalynyň gökden şöhle bilen düşndigini aýdypdyk. Şol gyz eposda şeýle sypatlandyrylýar: «O şol gyz andag körklüg [görükli] erdi kim külse [gülse] Gök Taňry küle turar [gülüp durar], ýyglassa, Gök Taňry ýyglaýa turar». Bu ýerde Taňry bilen adam bitewy, bölünip aýrylmadyk ýagdaýda görkezilýär. Ýeri gelende aýytsak, türkmen dilinde minnetdarlygy aňladýan “Taňry ýalkasyn” diýen söz düzümi bar. Gadymy türki dilinde “ýalkasyn” sözi ýalasyn, syýfalasyn, ogşasyn manylaryny berýär. Eger şondan many alsañ, Taňry, yslandaky göze görünmeýän däl-de, eýsem, ol adamyň ýanynda hereket edýär. Ony ýalap, syýfalap, ogşap berýär. Halk köpçüliginiň minnetdarlygyny beýan edýän bu söz, gör, haýsy döwürlerden bäri ýaşap gelipdir! Ikinji tarapdan munuň özi gadymy eposda beýan edilen ynançlaryň halkyň arasynda soňam ýaşap gelendigini görkezýär.

Gadymy Çin çeşmelerinde ýazylşyna görä, Mode-Oguz ertir turup dogup gelýän güne, agşam hem aaýa çokunypdyr. Ol öz söweş tutumlaryna ýyldyzlaryň ýerleşişine görä başlapdyr. Onuň asmandan gök şöhle bilen düşen aýalyndan bolan çagalaryna Gün, Aaý, Ýulduz at dakylmagy hem şonuň üçin. Biz Oguz hanyň ýer gözelandan bolan çagalaryna Kök [Gök], Tag [Dag], Teňiz [Deňiz] diýilip at dakylandygyny belläpdik. Olaryň atlaryny edil eposda ýazylşy ýaly almagmyzyň öz sebäbi bar. Oguz hanyň dördünji, Kök atly oglunyň ady asman ýa-da gök reňk bilen bagly däl. Ol “oot” diýmegi aňladýar. Iň gadymy ata-babalarymyz ody şu sözüň üsti bilen beripdir. Häzirki dilimizde ol “Gök ýalyn” aňladmasynda saklanyp galypdyr. Dilde işjeň ulanylýan “köýmek” işligi hem şol gadymy “gök” sözi bilen bagly. Biziň gadymy ejdamlarymyz “tag”,

hazirki aýdylşy boýunça “Dag” sözi arkaly topragy hem aňladypdyrlar. Şeýlelikde Oguz hanyň ýer gözelinden bolan çagalarynyň ady arkaly ýer oodan, toprakdan hem suwdan ybarat diýlen düşünje berlipdir. Eýsem Oguz hanyň asman hem ýer bilen bagly çagalarynyň bir maşgala birikdirilmeginiň sebäbi näme? Gadymy mifologik düşünjä görä, asman bilen ýeriň söýgüsi, nikasy bilen dünýäde ýaşayş emele gelipdir. Oguz hanyň çagalarynyň hem-de olaryň atларыnyň asman hem ýer bilen baglanşygy şu ynançdan gelip çykýar.

Oguznamada baş gahryman öz nebirelerine gije bilen gündüziň çalyşmagyny örän ýeserlik bilen kada salyp berşini görýäris. Oguz hanyň ýanynda okumuş hem pähimdar **Ulug Törük** atly maslahatçysy bolýar. Eposda Ulug Törük hakynda gürrüň edilip, şeýle ýazylýar:

«Günlerde bir gün uýkuda bir altyn ýa [ýaý] gördi, tagy [dagy] üç kümüş ok gördi. Bu altyn ýa [ýaý] gün dokuşdan [gündogardan] tä gün batuşgaça [günbatara] tekgen erdi. Tagy bu üç kümüş ok tün [garaňky] ýangakga gite turar erdi».

Bu ýerde ýaý bilen ok simbolaşdyrylýar. Ýaýyň gündüzligi, oklaryň hem gijeligi aňladyp gelýändigini aýdylýar. Ulug Törük düşüni Oguz hana aýdyp berýär. Şol ýaý bilen oky tapyp alsa gawy boljakdygyny aýdýar. Oguz han onuň maslahatyny kabul edýär. Ogullaryny ýanyna çagyryp şeýle diýär:

— **Gün, Aý, Ýulduz taň saryga, senler baryň!**

— **Gök, Tag, Teňiz tün saryga senler baryň!**

Oguzhanyn daňyň atýan tarapyna giden ogullary şol gündüzligi görkezip duran ýaýy tapyp gelýär. Tün, gijelik tarapa giden ogullary hem oky tapyp getirip, atalaryna gowşurýar. Oguz han altyn ýaýy üçe bölüp, Gün, Aý, Ýyldyz atly ogullaryna berýär. Olar Bozuk [Boz+ ok] diýip at dakýar. Sebäbi, ol ogullaryna deň bölmek üçin ýaýy bozmaly bolýar. Ol Gök, Dag, Deňiz atly ogullarynyň hersine şol okuň birini berýär. Olar hem Üçok [Üç+ ok] diýip at dakýar. Şeýle edmek bilen hem Bozoklar güdüzligi, Üçoklar hem gijeligi tapyp getirdi diýlen düşünje berilmek islenýär. Bu-de heniz hemmesi däl. Oguz hanyň alty oglundan

24 agtygy bolndygy bize belli. Ol her oglundan 4 agtyk görýär. Dimek, onuň Bozoklylardan 12, Üçoklylardan hem 12 agtygy bar. Şondan hem şeýle logiki netije çykarsa bolýar:

1. Bozoklar- Gündüzlük. Olaryň 12 ogly 12 sagat. Bir gün 12 sagada barabar.

2. Üçoklar- Gijelik. Olaryň 12 ogly 12 sagat. Bir gije 12 sagada barabar.

Bozoklaryň hem Üçoklaryň 24 ogly- bir gije-gündüz 24 sagatdan ybarat.

Görşümüz ýaly, gadymy ata-babalarymyz şeýle simbollaryň üsti bilen gije-gündüziň çalyşmagyny jürbe-jür kesgitlemegi başarypdyr. **Alymlaryň arasynda öňden ýörgünli bolan düşünjä görä, medeniýet, wagty anyk kesgýtlemekeňden başlanýar.**

Gadym zamandan başlap admlar gündüz bilen gijäniň hersine bir reňk beripdir. Gündüzlük ak reňk bilen, gijelik hem gara reňk bilen aňladylypdyr. Bu ynanç eposda hem özboluşly häsýetde şölenenipdir. Oguz han sapardan dolanyp gelenden soň uly toý tutýar. Toý dabarasyna başlamazdan öňünçä oturan tagtynyň sag tarapynda gyrk gulaçlyk agaç dikdirip, agajyň depesinde altyndan ýasalan towuk goýýar. Agajyň düýbüne ak goýun baglaýar. Şol agajyň aşagynda gündüzligi tapyp gelen Bozoklar oturýar. Tagtyň çep tarapynda hem gyrk gulaçlyk agaç dikdirip, onuň üstünde kümüşden ýasalan towuk goýup, düýbünde gara goýun bagladýar. Bu agajyň aşagynda bolsa gijeligi tapyp gelen Üçoklary oturtýar. Şu detallaryň üsti bilen gündüz hem gijäniň hersine bir reňk bermegi islenipdir. Eposda gyrk gulaç agajyň depesinde towugyň/horazyň goýulmagy ol daňyň atyp gelýänini ilki görüp, gije bilen gündüziň çalyşmagyny habar berýär diýen düşünje bilen bagly bolsa gerek. Biziň ata-babalarymyz ak hem gara goýun bilen bagly bu ynançlary bilen orta asyr Akgoýunly, Garagoýunly Türkmen döwletleriniň adynyň arasynda iýltesginiň bardygy görnüp dur.

Oguznamada tebigaty düşünmek ugrunda alada edilndigi beýan edilýär. Meselem eposda dünýä inen baş gahryman şeýle suratlanypdyr: «O şol ogulunyň önligi (ýüzi), çyragy gök erdi, agzy ataş gyzyldy erdi, gözleri ala, gaşlary gara erdiler erdi». Göräýmäge bu ýerde üýtşik zat ýok ýaly. Türkmen

edebiyatynda “gyrmyzy dodakly”, “ala gözli”, “gara gaş”, “gara saç” ýaly aňlatmalaryň ýörgünlidigi bize belli. Ýöne bu ýerde gahrymana şeýle aňladmalaryň hatarynda şu hili sypatlandyрма berlenok. Olar gadymy adamlaryň öňde gürrüň edilen hyzmatynyň özboluşly beýany bolup durýar. Gadymky adamlar öz daş-töwereklerini günün hereketine görä, dört tarapa bölüpdiler. Her tarapa bir at dakyp, şol atlara-da özboluşly häsiýet, nyşan ýöňkäpdiler. Mysal üçin, Çinliler iň gadymy döwürlerde gündogara-gök reňki berip, bahary, günorta-gyzyl reňki berip, tomusy, günbatara- ak reňki berip, güýzi, demirgazyga- gara reňki berip, gýşy aňladypdyrlar. Eposda alnan «O şol oglunyň öňlügi çyragy gök erdi» diýen sözlerden täze doglan oglanyň öňi bahar, ýaşlyk, terlik, göklik manylary gelip çykýar. Beýleki reňklerden hem şeýle netije çykarsa bolýar. Gyzykly ýeri, Mode-Oguz han öz söweş hereketlerini hem şeýle ynançlar boýunça alyp barypdyr. Bu barada gadymy Çin senenamasy şeýle maglumat berýär: «Hunlylaryň atlary günbatarda ak, gündogarda maňlaýy sakgar çal, demirgazykda gara, günortalykda al reňkli bedöwlere münüpdi».

Medeni gahrymanlaryň öz kowumlaryna ilkinji medeni gurallary döredip berýändigini, olary işletmegi öwretýändigini öňde bellenipdi. Bu babatda eposda iki sany özboluşly detal bar. Olaryň ilkinjisi şeýle: Oguz han söweş saparyny dowam etdirýärkä **İtil** diýen uly derýanyň [akarynyň] üstünden barýar. Hanyň özi hem, onuň nökerleri hem derýadan geçip bilmän görgä galýar. Olar derýanyň boýunda ýük ýazdyrmaga mejbur bolýar. Şol wagt goşunyň arasyndan **Ulug ordu bek** diýen bir ezber ýigit çykyp, agaçlary ýykyp, olaryň içini köwüp başlaýar. Agajyň içini köwüp gaýyk ýasaýar. Oguz hanyň goşuny şeýle gaýyklar bilen derýadan geçýär. Şol wagt içi köwek agaja “gypjak” diýip at dakýar. Soňky oguznamalar görä, **Gypjaklaryň** nesili şu adamdan başlanýar.

Eposyň şeýle epizodlaryna Oguz hanyň medeni gahrymanlyk häsiýeti belli derejede gowuşýan ýaly bolup görnüşýär. Sebäbi medeni gahryman ilkinji nobatda nesilbaşy bolmaly. Bu ýerde bolsa täze nesilbaşylar orta çykyp gaýyk, araba, [gaňña] ýaly medeni gurallary ýasaýar. Munyň özi eposyň peýdasyna. Bu

eposyň köp sanly gadymy mifleriň hem rowaýatlaryň esasynda dörändigi, onuň sužetiniň ýönekeý däl-de, juda çylşyrymlydygyny, özboluşlydygyny alamatlandyrýar.

“Men senlere boldum kagan,
Alýlyň ýaý, dagy galkan,
Tamga bize bolsun buýan,
Gök böri bolsungyl ören,
Demir jydalar, bol orman
Aw ýerde ýörüsün gulan,
Dagy talay, dagy mören⁸,
Gündog bolgyl gök gorgan”.

Bu sözler Oguz hanyň söweş saparyna çykmazdan öňünçä öz adamlaryna ýüzlenip aýdany. Şoňa arkalanyp, biziň iki sany pikri orta atsymyz gelýär. Birinjiden, Görogly gerçek söweşe girmänkä öz ýigitlerine ýüzlenip nama aýdandyr. Öz namalary bilen ýigitlerini edermenlige ruhlandyrýar. Olaryň güýjüne güýç goşýandyr. Dimek Göroglynyň namalary öz gözbaşyny baryp oguznamadan alýandygyny görýäris. Ikinji pikir. Kä mahal otrup oýa batýarsyň. Köp halklarda özüňden uly adama, köpçülige “siz” diýip ýüzlenmek ýörgünli döp. Emma munuň tersine, Türkmenlerde özüňden uly adama-da “sen” diýilýär. Edil şunuň ýaly, Oguz hanyň bu ýerde uludan kiçä, ähli adama “sen” diýip dur. Eýsem, bu syýlamazlykmy, medeniýetsizlikmi? Ýok, beýle däl. Kaşgarly Mahmyt şeýle bir maglumat ýazyp galdyrypdyr. Onuň ýazmagyna görä, gadymy oguzlar özünden ululara, köpçülige “sen” diýip, beýleki türki halklar bolsa “siz” diýip ýüzlenýänmiş. Görşümüz ýaly, bu biziň gadymdan gelýän milli-etnografik endigmiz bolupdyr. Halkyň şu milli-etnografik endigi onuň gadymy döwürlerde döredilen eposynda hem saklanyp galypdyr.

---

⁸ Akar

Orta asyr türkmen şahyry dana ata “Oguznama” paýamasyny özünden külli türkmene nyşan galmagy, ony okap adamlaryň “asyl nesillerini bilmegi” üçin ýazandygyny aýdýar. Dana atadan has ir zamanlarda bir ajaýyp söz ussady, belki-de Ulug han ata, bu temadan şeýle özboluşly eseri ýazyp gidipdir. Özi-de bu eser halka “asyl neslini” has gawy bildirýän eser. Onda halkyň gelip-çykyşy hem, gadymyýeti hem, taryhy hem, ykbaly hem, durmuşy hem bar. Aslynda Oguznama sužetiniň tebigaty şeýle. Şonuň üçin hem ol diňe çeper garymançylykly, gadymy epos bolman, eýsem, çeper-etnografik eposdyr. Onuň her setrinden halkyň geçmiş däp-dessurlarynyň, ynançlarynyň, ruhy-pesigologik özboluşlygynyň demi urup dur. Biziň şahsy ynanjymyza görä, türkmen garymançylyk epikasynyň, juda gidiberse, onuň çeper pikirlenşiniň gözbaşy, ine, şu oguznamaçylyk däbinden gaýydýar. Biziň gürrüňini edýän oguznama eposumyz bolsa şol gözbaşyň özboluşly bir akabasy.

Sovet edebiyaty jurnaly 3/1987